

Дяків Олена Василівна

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри образотворчого мистецтва
Інституту мистецтв
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
м. Івано-Франківськ,
с. Крихівці, вул. Сірка 59,
індекс - 76000

ОСЕРЕДОК ГОНЧАРСТВА С. ГОНЧАРІВКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація: Від середини ХХ ст. спостерігається процес занепаду гончарства, пов'язаний з новими соціально-економічними передумовами, що дали поштовх розвитку декоративної кераміки. Народні майстри займаються виготовленням глиняної скульптури малих форм та декоративно-ужитковим посудом.

В етнографічному дослідженні кераміки ХІХ – першої половини ХХ ст. західних областей України, виконане К. Матейко, частково розглядається типологія виробів з Західного Поділля, характер форм та художня виразність декору. Важливо, що за кількістю осередків гончарства Західне Поділля переважало Прикарпаття і Східне Поділля [5]. У розділах “Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва” Ю. Лашук найбільшу увагу відводить ХІХ ст., як найпродуктивнішому періодові гончарства України. Автор виокремлює центри підполивного розпису Східного Поділля (Бубнівка, Смотрич), а також західноподільські – Бережани, Підгайці, Товсте [4].

Аналіз виробів кінця ХІХ – початку ХХ ст., що знаходяться у музейних збірках Львова, Тернополя, Бучача дають підставу стверджувати, що поряд з чорнодимленим посудом з'являються осередки гончарства, в яких виготовляють полив'яний посуд з центром розписної кераміки у селі Товсте Гусятинського району. Тут сформувались головні риси підполивного розпису, що відрізнявся від мальованих виробів інших гончарних осередків України. Виявлено рослинні та геометричні орнаментальні мотиви на мисках, що поєднувалися з сюжетним розписом. Осередкове розташування мотиву у

композиціях мисок має спорідненість з східноподільськими виробами і для них характерна декоративність при зображенні зооморфних зображень, які наносились способом гравірування на побілковане тло. У Бережанах, Копичинцях, Підгайцях, Антонівцях, Золотому Потоці, Товстому (Заліщицького р-ну) діяли осередки з розписом ріжкуванням та фляндруванням, що спричинило формування яскравих локальних відмінностей і визначило своєрідне художнє обличчя цих гончарних центрів. Так характер розпису Бережан, Підгайців, Товстого за технікою виконання і частково стильовими ознаками споріднений з розписами Василькова, Любенців Київської області, Гнильця, Сунків, Канева Черкаської, Косова Івано-Франківської області. Загалом на початок ХХ ст. нараховувалось 35 центрів західноподільської народної кераміки, які частково продовжували діяти до середини ХХ ст.

До гончарства селян штовхало малоземелля, а також поклади високоякісних глин, що зосереджувались у цих районах. Кращі вироби гончарів демонструвались на етнографічних та промислових виставках у Львові (1877 р., 1894 р.) і в Тернополі (1877 р.), зокрема, вироби Земського Теофіла і Прикарського Якіма [8, 4-7].

Деякі з цих осередків діяли до 1950 р., бо ще була відчутна нестача металевого, скляного, фаянсового посуду, а глини завжди вистачало та й попит на гончарні вироби не зменшувався. У багатьох осередках на цей час було побудовано цегельні, кафельні заводи, куди пішли працювати багато гончарів.

З 1960 рр. починається масовий випуск фабрично-заводської продукції, зокрема дешевого фаянсового посуду, який витіснив керамічний посуд зі вжитку. Саме цим можна пояснити скорочення гончарного промислу, що спостерігається в післявоєнний час. Частина майстрів зовсім полишає своє ремесло, а незначна кількість (старше покоління), що не було залучено до праці в колгоспах продовжує працювати, збуваючи свої вироби в сусідніх селах та містах. У сімдесятих роках зовсім згасає промисел у Товстому

Гусятинського району, в Заліщицькому районі, в Копичинцях, Підгайцях, Бережанах, Струсові, Теребовлі про що свідчать надходження гончарних виробів у Тернопільський краєзнавчий музей.

На сьогодні з усіх осередків тільки в селі Гончарівка Монастириського району ще зберігся гончарний промисел, яким у 1980 р. займалося 15 родин, а на даний час – 4 родини. Його оминула доля осередків, “де традицію різних видів народного мистецтва було перервано впровадженням культури соціалістичного села внаслідок репресивних змін” [7, 27]. У минулому село Гончарівка славилась чорнодимленою керамікою, проте традиція ця нині призабута. Село Гончарівка (зустрічається в літературі під давніми назвами Вичулка чи Вичілки) розташоване у західній частині Подільської височини, в межиріччі Золотої Липи та Коропця. Назви урочищ Копанка, Глинки отримані від їх використання, бо тут залягають поклади гончарної глини, придатної для виготовлення з неї посуду. Зі слів Вдовина Івана гончарством тут займалася кожна друга хата, до цього часу гончарі пам’ятають своїх односельців з відомих давніх родів, таких як Парубочі, Жилаві, Галаї, Бойки, Вдовині, Удовині, Цікало, Шлярики, Поповичі, Головачуки. Тож нерідко тут поза господарськими будівлями видніються гончарні печі, що залишилися від батьків. Тепер гончарством займаються родини Удовинів Віктора та Івана, Вдовина Івана, та Бойка Івана Михайловича – найстаршого серед гончарів (1932 р. н.).

У багатьох майстрів не було окремої майстерні і вони працювали в тій самій хаті, де проживала вся родина, часто багатодітна. На подвір’ї Удовина Віктора (1962 р. н.) стоїть старенька хата батьків, позаду якої знаходиться гончарна піч, що залишилось йому від батька Івана Михайловича (1926 – 1996 рр.), що теж займався гончарством і передавав своє ремесло своїм синам Івану та Віктору, які в свою чергу передають знання своїм синам¹. Типологія виробів Удовина Віктора невелика, тут традиційно з покоління в покоління

¹ ПМА. Записано 15 серпня 2004 р. у селі Гончарівка Монастириського р-ну Тернопільської обл. від Удовина Віктора Івановича, 1962 р. н.

передається вміння робити **макітри, вазони, горщики з покриттям, свічники, миски, мисочки, копилки**. В цьому випадку це не просте повторювання одних і тих самих форм, а глибоко духовний зміст, що виявляється у цих формах. Комунікативна функція, що побутує в народному мистецтві дозволяє глибше зрозуміти механізм колективних основ, пов'язаних з особливою формою його створення і використання, а комунікативний характер гончарних виробів передбачає наявність широкорозвинutoї художньої системи, в основі якої лежить декоративність. Показово, що посуд виготовлений в цьому осередку не набув з часом істотних змін, доповнень (до типології виробів додалися тільки горщики на “чанахи”) і в першу чергу це стосується певної консервації форм, які ніколи не мали малозначущі, другорядні елементи, а донесли через століття реліктовий первень виробів. Макітри цього гончарного осередку відзначаються високою якістю, мають міцний черепок і різну місткість. Їхні стінки опуклі, утворюють дугоподібну лінію, що починається від денця. На середині висоти лінія форми робить крутий вигин і до вінця піднімається майже прямовисно. Вінця здебільшого вивернуті назовні і неширокі. За формою макітри Удовина Віктора відмінні від таких же виробів Бойка Івана Михайловича, для них характерна плавна, дугоподібна лінія стінок від маленького денця до вінця. На макітрах, вазах, мисочках роботи Віктора та Івана Удовинів бачимо декор, здебільшого геометричний, який вони наносять за допомогою різних штампиків “накатом” (термін Удовина Віктора)². Штампи виготовляють самі гончарі, вирізуючи орнамент на дерев'яному коліщаткові, і за яким можна пізнати чия це робота. Так, для Удовина Віктора характерний геометричний орнамент на виробах, а вироби брата прикрашені рослинним декором у вигляді стилізованих галузочок. Нанесення орнаменту (рослинного чи геометричного) “накатом” є традиційним для цього осередку і цей спосіб використовується на протязі

² ПМА. Записано 15 серпня 2004 р. у селі Гончарівка Монастириського р-ну Тернопільської обл. від Удовина Віктора Івановича, 1962 р. н.

достатньо тривалого часу, розвиваючи відповідну систему художньої мови. Наносять декор на макітри, вазони і невеликі мисочки (в діаметрі 15 см), які мають просте потовщення на вінцях. В основі геометричного орнаменту є ромб, доповнений малим ромбом, або квіточкою. Поширення традиційних форм посуду, використання одних і тих самих способів виготовлення, природних матеріалів складає всі передумови формування традиції. Про те що тут давно почали виготовляти полив'яний посуд (1920 – 1930 рр.) дізнаємося зі спогадів Є. Крочак-Шевчук про село Вичілки, яка пише “щоб горшки блищали, ще біжить гончарка до крамниці по “глейст”, щоб ним пошмарувати горшки” [3, 499]. В селі промисел майже не змінився, як і сам процес видобування глини, її обробка та підготовка до гончарного кругу. Використовують гончарі для виготовлення виробів глину двох видів: жовту (пісна і суха), сіру (жирна), яку колись самі заготовляли, а тепер купують на кафельному заводі. Ці два види глини змішують в рівних пропорціях і отриману масу збивають у велику “колоду”, яка зберігається в прохолодному, вологому приміщенні (в підвалах), додатково накриваючи мокрою тканиною. Основні інструменти гончарів – струг з коси, призначений для стругання глини; ножики для шліфування виробів та дротики, якими зрізають з кругу сирий виріб.

Сушіння виробів у кожного майстра проходить по-різному, найбільш традиційним способом користується І. М. Бойко. В його майстерні вироби сушаться на дошках під стелею, що покладені на жердки. Займаються майстри гончарством тут цілорічно, у вільний від польових робіт час. Коли набирається велика кількість виробів, їх готують до випалу в гончарних горнах (в Гончарівці розповсюджені горизонтальні), тільки у Вдовина Івана змурована сучасне вертикальне горно з великою камерою для виробів. Його вироби **макітри, горщики, вазони, мисочки**, а також сучасні форми **напільних ваз, свічників** вирізняються від інших виробів майстрів цього осередку тонкими стінками черепка, кольором випаленого посуду (більш темний цегляний колір). Гончар працює над створенням нових форм посуду,

над технічним вдосконаленням випалу та покриттям керамічних форм. Підтримує професійні стосунки з гончарами інших осередків, зокрема, з В. Бардачевським, з села Товсте-Кут на Гусятинщині, який має фахову освіту (закінчив Косівське училище прикладного мистецтва). В майстерні гончара на почесному місці відведено полицю для виробів В. Бардачевського, що працює над створенням різних форм ваз, глечиків чорнодимленої кераміки.

У родині Вдовинів, зберігається фото батька Вдовина Василя Івановича (1928 – 1996 рр.) на святі ремесел у Тернополі і живе пам'ять про діда-гончаря Вдовина Івана Миколайовича (1892 – 1976 рр.), які прищепили йому любов до гончарної справи³. Батько, працюючи колгоспним столярем, не покидав гончарної справи і виготовляв миски, горнята, горщики, глечики, макітри. Цією ж справою займалися його двоюрідні брати – Вдовин Петро і Микола, а в краєзнавчій літературі згадується Вдовин Михайло, що “славився тим, що вмів виліплювати і випалювати великі горшки, в яких йшло чотири відра води” [1, 15]. Декорує свої вироби І. Вдовин традиційним для цього осередку методом – “накатом” наносячи геометричний стрічковий орнамент на посуд, а у роботі допомагає гончареві дружина Вдовин Ольга Іванівна (1970 р. н.). Гончарні вироби виготовлені народними майстрами, підтверджують життєздатність народного мистецтва, найважливішими засадами якого є “безпосередня традиційність поряд із цілісністю та колективністю” [9, 92].

З найстаріших гончарів залишився Бойко Іван Михайлович (1932 р. н.) – народний майстер, член Спілки народних майстрів. Навчався гончарному ремеслу у стрія – Поповича Олексі (1906), що виготовляв ужитковий посуд: **горщики** (великі і середні), **миски, горнята, макітри димлені та “червоні”**. Саме від нього майстер перейняв всі тонкощі ремесла і почав самостійно працювати з десяти років. В доробку І. М. Бойка є не тільки традиційний для цього осередку набір ужиткового посуду, але й глиняна скульптура малих

³ ПМА. Записано 15 серпня 2004 р. в селі Гончарівка Монастириського р-ну Тернопільської обл. від Вдовина Івана Васильовича, 1956 р. н.

форм, дитяча іграшка. Типологія виробів ужиткового посуду є досить великою, а у порівнянні з іншими майстрами він єдиний, хто в даний час робить глечики для молока – “двійнята”, збанки, горщики з покриттями, великі горщики, миски, мисочки, макітри, вазони, кружки, сільнички, великі вази, свічники, формотворчий елемент яких доповнюється змістонаповненістю і орнаментальним декором. У кожному окремому випадку він створює свою гончарну конструкцію виробу, що жодного разу не повторюється. Методом “описки” наносить білі, коричневі смуги, цятки, гачки, хвильки. Декор у майстра завжди належить формі, підкреслює основні її площини, створюючи ритмічні смуги. На усталених для цього осередку формах: макітрах, вазах, горщиках з покриттями, мисках, майстер наносить декор традиційним методом – “накатом” а також створює “вільний” розпис на дні мисок, в основі мотиву – стилізована квітка. До цього часу І. Бойко виготовляє чорнодимлений посуд, який по-особливому випалюється. З розповіді майстра, для випалу таких виробів треба напалити “грубшу” піч⁴. На її випал йде 2 кубометри сухих дров, а ще щоб вироби не були “ласі” треба щільно засипати отвір печі землею (не менше двох возів) та залишити на 15 днів (для випалу звичайного черепка – 3 дні).

Виготовляє майстер найпоширеніший вид керамічної народної скульптури – **іграшку-свистунець**, яку ліпили в кожному селі, де займались гончарством. Будучи на творчих семінарах у Києві, Запоріжжі, на святах ремесел ділився досвідом з іншими гончарами та багато взяв з практичного досвіду інших майстрів. Під час таких свят продавалися іграшки-свищики і кожний майстер, зокрема, мав свої улюблені образи, побутували свищики у вигляді птахів, риб, свиней, корів, кіз, баранів, собак, оленів, ведмедя, коня з вершником [6, 42]. Улюбленим образом майстра є птах, який має найпростішу архаїчну форму, означену узагальнено-лаконічними рисами і відсутністю зайвих деталей.

⁴ ПМА. Записано 15 серпня 2004 р. в селі Гончарівка Монастириського р-ну Тернопільської обл. від Бойка Івана Михайловича, 1932 р. н.

Свічники і курильниці, які виготовляє гончар мають складні, вибагливі форми. Вишуканість форм цих виробів “приховує” функціональне призначення, перетворюючи курильницю на “модель” храмової споруди. Своєрідності досягнуто завдяки тільки йому притаманному підходові до вирішення художньої форми і це насамперед співставлення різновеликих об’ємів. П’ятибанну церковку вкрито безколірною поливою, а елементи споруди (бані, хрести, віконця) покрито білою фарбою. Ці вироби нагадують курильниці опішнян початку ХХ ст. У гончара з села Міські Млини Остапа Ночовника курильниці нагадують споруду трьохбанної церкви.

Скульптурою малих форм на Борщівщині займається художник-кераміст Стасюк Лідія (1948 р. н.) з села Королівка [2, 77]. До групи керамічних скульптур входять фігурки тварин (баранці, коники, олені), а також багатофігурні композиції, персонажами яких є тварини і люди (“Везе сіно чоловік”) означені традиційним народним принципом вирішення скульптурних форм та оздоблення декором. Композиція “Везе сіно чоловік” відображає народний побут, зображення прості, чітко узагальнені, художньо виразні⁵. В традиціях косівської кераміки майстриня розписує **декоративні тарілки**⁶. На всій площині круглого диску тарілки “Мавка” закомпоновано декоративно подано фігуру дівчини, що грає на сопілці, а біля неї знаходиться двоє оленят. Вдало трактовані зооморфні, антропоморфні мотиви утворюють чіткий сюжет, в якому досягнуто гармонійної рівноваги кольорових плям та ліній. Колорит тарілок традиційний, композиції виконані зеленими, коричневими, жовтими кольорами на жовтуватому тлі. Сюжетна частина тарілок тактовно доповнюється рослинними мотивами, що знаходяться в поясах-бордюрах.

Особливою виразністю, декоративністю вирізняються розписи на тарілках В. Бардачевського. Основними орнаментальними мотивами тарілок є **квітка, хрест у квітах, хрест з галузками** (галузки нагадують акантове

⁵ ТКМ інв. № ТКМСКФ – 257

⁶ ТКМ інв. № ТКМСКФ – 1016, ТКМСКФ – 1325

листя) та доповнюються декоративними поясками-смужками, хвильками, крапками. Майстер використовує елементи і мотиви народного розпису, традиційним способом наносить розпис на виріб і при цьому мінімально застосовує колір. Всі ці ознаки наближують його вироби до традиції народного гончарства. Оздоблює В. Бардачевський свої вироби композиціями, що нанесені “вільним” розписом. Орнаментальні форми у цих композиціях великі, ваговиті з плавною лінією контуру. Зображення подані площинно і побудовані на грі контурного малюнку. Окрему групу димлених виробів становлять **декоративні вази**, що вирізняються складною формою. Ці вироби мають більш розчленований силует, а профіль плічок, шийки у них часто ускладнений східчастими уступами, рельєфними пружками. На деяких вазах нанесено лінії, згруповані в пасма, що оперізують тулуб, плічка, шийки вазочок. Праобразом форми декоративних ваз є народні класичні глечики, горщики, які В. Бардачевський пластично інтерпретує відповідно до функційного призначення виробу. Їхня форма нагадує традиційні декоративні вази майстрів Косова, по силуету вони стрункі та вузькогорлі [10, 52].

Висновки. Автором, на основі польових досліджень, виявлено гончарний осередок у с. Гончарівка Монастирського району, в якому до цього часу працює чотири гончарні родини. Встановлено шляхом опитування родини Вдовинів хронологічні рамки існування осередку, що починається від діда Вдовина Івана Миколайовича (1892 – 1976 рр.) і продовжується діяльністю Вдовина Василя Івановича (1928 – 1996 рр.) і Вдовина Івана Васильовича (1962 р. н.). До цього часу збережена в осередку традиційна типологія виробів (макітри, вазони, горщики з покриттями, двійнята, трійнята, миски) і цей фактологічний матеріал дозволяє стверджувати що інноваційні зміни вводились поступово і помірковано. Декоративні особливості виробів найочевидніші у способі нанесення декору “накатом”, які активно проступають у візерунчастих ритмах. Традиційність типології виробів обумовлена кількома чинниками серед яких головними є тривкість

землеробського підгрунття в життєдіяльності гончарів і комунікативна функція, пов'язана з особливою формою їх створення та використання. Гончарство, як явище народної культури зберегло духовний зв'язок різних поколінь, в якому традиція настільки сильна, що відокремила народне мистецтво від сторонніх явищ. Даний матеріал допоміг визначити комплекс чинників, що обумовили своєрідність композиційних, декоративних характеристик творчого доробку гончарних родин, проаналізувати корпус творів, в яких дотримані традиційні формотворчі принципи.

Список використаної літератури:

1. *Гулій І.* До Вичілок доріженька /І. Гулій. – Тернопіль, 2000. – С. 15.
2. *Дуда І.* Борщівщина літературна, мистецька, наукова /І. Дуда // Літопис Борщівщини. – 1994. – № 5. – С. 77.
3. *Крочак-Шевчук Є.* До Вичілок доріженька /Є. Крочак-Шевчук // Бучач і Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. Український архів т.: XXVII – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто: друкарня Української Видавничої спілки у Лондоні, 1972. – С. 497-500.
4. *Лащук Ю.* Кераміка /Ю. Лащук // Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1969. – С. 84-88.
5. *Матейко К. І.* Народна кераміка західних областей УРСР /К. І. Матейко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 108 с.
6. *Найден О.* Народна іграшка: традиції, образні особливості / О. Найден // НМ. – 1997. – № 1. – С. 42.
7. *Пономар Л.* Східноподільське гончарство ХХ ст. / Л. Пономар // НМ. – 2001. – № 1-2. – С. 27.
8. Провідник по краєвій виставці у Львові. – 1894. – С. 4 – 7.
9. *Селівачов М. Р.* Декоративно-прикладне мистецтво України в Радянському мистецтвознавстві /М. Р. Селівачов. – К.: Наук. думка, 1981. – 140 с.

10. *Щербак В.* Сучасна українська майоліка /В. Щербак. – К.: Наук. думка, 1974. – 187 с.